

**«КІМНАТА, ДРУЖНЯ ДО ОПИТУВАННЯ ДІТЕЙ»
ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА
ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ**

Пасько О. М., Горошко В. В.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Захист прав дитини є пріоритетним напрямом усіх розвинених країн світу, де в центрі всіх потреб здійснюється реалізація законних прав і свобод цієї соціальної та вразливої категорії. Тому актуальним постає питання щодо захисту дітей, які опинилися в контактi із законом або стали жертвою чи свідком правопорушення.

Постановка проблеми. Сьогоднішній стан державотворення відбувається під впливом політичних, економічних, соціальних змін, які зумовлені високим рівнем сучасних інформаційних технологій і забезпечується необхідністю ефективного виконання функціональних обов'язків і бути висококваліфікованим та компетентним фахівцем. Наприклад, слідчий зобов'язаний на найвищому рівні компетентності виконувати функції та завдання органів досудового розслідування з метою забезпечення та реалізації прав дітей.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Велика кількість наукових робіт провідних учених (І. Басистої, В. Васильєва, А. Гриненко, С. Єфимовича, Т. Каткова, Г. Кожевникова, Коновалової, Є. Лук'янова, Т. Матюшкової, М. Панова, С. Пришляка, Є. Стрельцова, С. Тетюєва, В. Шепітька та інших) присвячена особливостям проведення допиту в кримінальному провадженні. Науковці наголошують на потребі звернення уваги на місце допиту дітей, яке повинно бути для них зручним і сприяти ефективному спілкуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомий науковець В. Казміренко зазначає, що актуальною залишається, зокрема, проблема жорстокого поводження з дітьми, яке негативно позначається на розвитку, здоров'ї та житті дитини, порушує її соціалізацію, спричиняє бездоглядність і злочинність серед дітей¹.

¹ Казміренко В.О. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 78–90.

Тому у своїй науковій роботі О. Давидова наголошує на тому, що затвердження Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року було зумовлене необхідністю вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті із законом².

1. Міжнародне законодавство у сфері стандартів і правил щодо допиту дітей

Актуальним постає питання комунікативної готовності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій, тобто інтегральний стан слідчого, який визначає його здатність до ефективної соціальної взаємодії. У цих умовах найважливішою є готовність до спілкування під час виконання професійних обов'язків із найбільш вразливою групою населення – дітьми. Також на слідчого покладається реалізація забезпечення прав і свобод дитини. Тому що відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини діти мають право на особливе піклування і допомогу³.

Один із Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи⁴ є правосуддя, дружнє до дітей. Під час усіх розглядів до дітей потрібно ставитися з урахуванням їхнього віку, їхніх особливих потреб, їхньої зрілості та рівня розуміння, а також беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати. Справи за участю дітей повинні розглядатися в умовах, які не залякують та є чуйними до дитини.

Наприклад, у ст. 19 Конвенції ООН про права дитини⁵ передбачено, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів із метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбального й брутального

² Давидова О.В. Використання спеціальних психологічних знань щодо дітей як учасників досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2020. № 3. С. 79–82.

³ Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.01.2021).

⁴ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

⁵ Конвенція про права дитини: Конвенція, Міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. № 995_160 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 26.01.2021).

поводження та експлуатації, зокрема сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Такі заходи захисту в разі потреби передбачають ефективні процедури для розроблення соціальних програм із метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поведіння з дитиною, зазначеними вище, а також за потреби для порушення початку судової процедури.

Однією з пріоритетних цілей Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства є захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ст. 1), сприяння національній і міжнародній співпраці в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей⁶.

І, відповідно, на підтвердження цього в ч. 1 ст. 30 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства визначено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах і з повагою до прав дитини, а також ч. 2 ст. 30 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства впроваджує захисний підхід до жертв, забезпечуючи унеможливлення посилення розслідуванням і кримінальним провадженням травми, отриманої дитиною, та надання під час кримінального судочинства допомоги, якщо це доцільно⁷.

Отже, у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства окрема увага приділяється психологічному складнику жертві злочину. На підтвердження цього у ст. 16. Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) передбачено, що насильство щодо дітей у ситуаціях конфлікту є неприпустимою реальністю в Європі. Навіть коли конфлікт закінчується, діти, як і раніше, будуть травмовані тим, що вони були змушені пережити та

⁶ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція від 25 жовтня 2007 р. № 994-927 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_927 (дата звернення: 26.01.2021).

⁷ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція від 25 жовтня 2007 р. № 994-927. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_927 (дата звернення: 26.01.2021).

бути свідками. Будівництво і відбудова довіри серед молодого покоління є важливим завданням яке потребує розв'язання⁸.

Також у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи є підрозділ доброта та дружелюбність щодо дітей, допомога в їхньому захисті. У ньому велика увага звертається на неодноразові допити, оточення і процедури, що залякують, дискримінації – безліч подібних дій збільшують біль і травми дітей, які, можливо, уже перебувають у великій біді та потребують захисту. Система правосуддя, дружнього до дітей, приносить полегшення і відновлення, вона не завдає додаткового болю та труднощів, вона не порушує права дітей. Перш за все всі діти від 0 до 17 років – якщо вони є стороною в розгляді, потерпілим, свідком або злочинцем – повинні отримувати вигоду від підходу «діти передусім». Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, були розроблені для захисту дітей і молоді від вторинної віктимізації з боку системи правосуддя, зокрема, шляхом заохочення використання холістичного підходу до дитини, оснований на узгоджених міждисциплінарних методах роботи⁹.

Необхідність і доцільність запровадження дружніх кімнат для дітей передбачена в ч. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, де чітко зазначено, що проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні¹⁰.

Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) пріоритетним визначає необхідність і доцільність звертати увагу на насильство, яке є першочерговою проблемою, якої зазнали діти. Насильство щодо дітей є порушенням прав дитини, ставить під загрозу соціальний розвиток дітей і впливає на реалізацію ними інших своїх прав. Насильство часто має руйнівні короткострокові й довгострокові наслідки для психічного і фізичного здоров'я, які часом зберігаються протягом поколінь. Крім впливу на окремих жертв, дослідження неурядових організацій свідчать про те, що насильство пов'язане з довгостроковими витратами для

⁸ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/st.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

¹⁰ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція від 25 жовтня 2007 р. № 994-927. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_927 (дата звернення: 26.01.2021).

суспільства. Припинення всіх форм насильства щодо дітей, відповідно, є юридичним, етичним та економічним імперативом (ст. 14)¹¹.

Відповідно до Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи, діти повинні бути захищені, наскільки це можливо, від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для їхнього добробуту. Під час ухвалення рішень про розкриття можливо шкідливого зображення або інформації для дитини, суддя повинен проконсультуватися з іншими фахівцями, наприклад психологами та соціальними працівниками (Розділ IV 60)¹².

Важливість врахування вразливості дитячого віку також встановлюється в Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи. Там чітко визначено, що система правосуддя, дружня до дітей, не повинна «йти» попереду дітей, вона не повинна залишити їх позаду. Вона (система) ставиться до дітей із гідністю, повагою, турботою та справедливістю. Вона є доступною, зрозумілою та надійною. Вона прислухається до дітей, серйозно ставиться до їхніх думок і гарантує, що інтереси тих, хто не може висловитися (наприклад, дітей), також захищені. Вона пристосовує свій темп до дітей: вона не є ані оперативною, ані тривалою, радше розумно швидкою. Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, покликані забезпечити все це, гарантувати, що всі діти мають адекватний доступ до правосуддя, а ставлення є шанобливим і чуйним¹³.

У розділі IV С «Діти та поліція» Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи, передбачено, що поліція повинна поважати особисті права та гідність всіх дітей і враховувати їхню вразливість, тобто брати до уваги їхній вік і ступінь зрілості, а також особливі потреби тих, які можуть бути фізично чи розумово неповноцінними або мати труднощі у спілкуванні¹⁴.

¹¹ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/st.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

¹² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

¹³ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

¹⁴ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

Під час усіх розглядів до дітей потрібно ставитися з урахуванням їхнього віку, особливих потреб, зрілості та рівня розуміння, а також беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати. Справи за участю дітей повинні розглядатися в умовах, які не залякують та є чуйними до дитини¹⁵.

Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) передбачає, що боротьба з насильством щодо дітей вимагає комплексного і стратегічного підходу. Рада Європи сприятиме викоріненню насильства щодо дітей у всіх сферах, зокрема в галузі освіти, засобів масової інформації, правосуддя, рівності, сім'ї, міграції, альтернативного догляду, а також до дітей з обмеженими можливостями. Рада Європи надаватиме підтримку державам-членам у здійсненні Рекомендації Комітету міністрів щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. Рекомендація містить керівні вказівки з розроблення чітких правових, політичних та організаційних структур, сприяння створенню культури поваги до прав дитини, створенню механізмів і послуг, дружніх до дітей, а також ухвалення національних програм досліджень із метою запобігання, адресування й реагування на всі форми насильства щодо дітей. Рада Європи буде виступати як координаційний центр забезпечення доступу до наявних національних стратегій у цій галузі й надаватиме платформу для підтримки рівноправного розроблення, реалізації та огляду, зокрема, щодо збору даних, на національному, регіональному та місцевому рівнях (ст. 43)¹⁶.

Тому на всіх рівнях Рада Європи сприятиме імплементації Керівних принципів Ради Європи щодо правосуддя, доброзичливого до дитини, шляхом надання підтримки державам-членам у поліпшенні доступу, поводженні з дітьми та їхній участі в розгляді цивільних, адміністративних і кримінальних проваджень. Це передбачатиме цілу низку заходів, що здійснюються Європейським комітетом із правової співпраці (CDCJ), Програмою навчання в сфері прав людини для фахівців юридичних професій (HELP) та іншими відповідними органами. Водночас Рада й далі працюватиме в тісній співпраці з Європейською комісією, Агентством ЄС з основних прав, а також ЮНІСЕФ ЦСЕ/СНД і Ради держав Балтійського моря (CBSS). Також будуть вживати заходів підтримки держав-членів для ратифікації та

¹⁵ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://tm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

¹⁶ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/st.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

імплементції Третього Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо процедури комунікації¹⁷.

Відповідно до вищезазначеного, варто також вказати на те, що у ст. 9 Конституції України передбачено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому, розглядаючи нормативно-правову базу в аспектах забезпечення та реалізації діяльності «Зелених кімнат», важливо звернути увагу на міжнародні стандарти, які є підґрунтям для розвитку національного законодавства.

2. Національне законодавство щодо допиту дітей

Розвиток демократичного, соціального та правового суспільства завжди забезпечується підґрунтям належного захисту з боку держави, яка виступає гарантом забезпечення прав і законних інтересів громадян. У таких умовах пріоритетним є захист на рівні національного законодавства.

Систематизація та аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України вказує на те, що законодавець ґрунтується на міжнародно-правових актах і визначає пріоритетними захист і розширення прав осіб, що скоїли злочин, тоді як потерпілі від злочинів, зокрема діти – жертви злочинів, залишаються без належної державної допомоги та уваги.

У Кримінальному процесуальному кодексі України закріплено обов'язкову участь психолога на всіх етапах судочинства за участі дитини. Стаття 226. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи¹⁸.

1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

¹⁷ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/st.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

¹⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/sp:head> (дата звернення: 26.01.2021).

4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право заперечувати проти запитань і ставити запитання.

Стаття 227. Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи¹⁹.

1. Під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря.

2. До початку слідчої (розшукової) дії законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнювальні запитання малолітній або неповнолітній особі.

3. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами²⁰.

На підтвердження цього держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, зокрема сексуального насильства, наприклад, з боку батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»)²¹.

¹⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/sp:head> (дата звернення: 26.01.2021).

²⁰ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 26.01.2021).

²¹ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 26.01.2021).

У ст. 2 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»²² передбачено, якщо постраждалою особою є дитина, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини. І, відповідно, заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству здійснюються без дискримінації за будь-якою ознакою (ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Відповідно до Наказу МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» серед основних завдань підрозділів ювенальної превенції є вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, скоєному дітьми та стосовно них, а також жорсткому поведженню з дітьми; та вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, зокрема здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб²³.

Вагомий внесок у захист прав дітей передбачено в Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2018 року № 1027-р «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року». Ця Стратегія спрямована на розв'язання основних системних проблем юстиції щодо дітей, подолання прогалин у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема, насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень²⁴.

Водночас забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритетна засада формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, що декларується, зокрема, міжнародними стандартами, потребує

²² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/card2#Card> (дата звернення: 26.01.2021).

²³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС від 19 грудня 2017 р. № № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0686-18> (дата звернення: 26.01.2021).

²⁴ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 26.01.2021).

ефективного впровадження таких спеціальних практик і механізмів, як методика «Зелена кімната», процедура відновного примирення (медіації), соціального патронату²⁵.

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2018 року № 1027-р «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» передбачено розділ «Захист прав дітей у кримінальному провадженні», де чітко регламентовано особливості досудового розслідування²⁶.

На етапі досудового розслідування дитина вперше знайомиться із системою кримінальної юстиції. Від якості та повноти досудового розслідування залежить подальший перебіг кримінального провадження. Захист прав дітей на зазначеному етапі відіграє надважливу роль для повноцінної системи кримінальної юстиції.

Положення законодавства та практика його застосування певною мірою відповідають нормам міжнародного права у сфері юстиції щодо дітей. Водночас лишаються проблеми, розв'язання яких необхідно забезпечити шляхом виконання Україною міжнародних зобов'язань, насамперед дотримання засад кримінального процесуального законодавства.

Серед основних проблем, що існують у цій сфері, потрібно визначити такі²⁷:

- відсутність чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності, що не відповідає не тільки міжнародним стандартам кримінальної юстиції щодо дітей, а й загальним стандартам, які застосовуються до повнолітніх осіб;
- відсутність обов'язкового спеціального навчання слідчих, прокурорів у провадженнях щодо неповнолітніх;
- низький рівень розвитку альтернативних судовим провадженням механізмів;
- брак чітко визначених прав законного представника дитини у кримінальному процесуальному законодавстві;

²⁵ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 26.01.2021).

²⁶ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 26.01.2021).

²⁷ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 26.01.2021).

– недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, брак критеріїв їхнього вибору та залучення;

– недостатня ефективність участі захисника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в досудовому розслідуванні внаслідок браку єдиних стандартів спеціалізованого навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги.

Для розв'язання зазначених проблем та вдосконалення системи досудового розслідування необхідно²⁸:

1) забезпечити рівність прав дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені статтями Особливої частини Кримінального кодексу України, до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, з правами підозрюваних, обвинувачених;

2) встановити строки затримання неповнолітніх, які є достатніми для цілей досудового розслідування, але не надмірними;

3) забезпечити обов'язкове спеціальне навчання слідчих, що здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва у провадженнях щодо неповнолітніх;

4) запровадити альтернативні судовим провадженням процедури з метою якнайшвидшого виведення дитини із системи кримінального правосуддя;

5) запровадити єдині стандарти навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, яка є підозрюваною чи обвинуваченою;

6) забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їхнього статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема, з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»;

7) забезпечити визначення чіткого переліку прав законних представників дітей під час кримінального провадження;

8) забезпечити правову визначеність статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їхнього вибору та залучення;

9) сприяти вдосконаленню правозастосовної діяльності органів досудового розслідування у провадженнях за участю дітей, які є свідками або потерпілими, з метою захисту їхніх прав.

²⁸ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 26.01.2021).

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335-р «Про затвердження плану заходів із реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» у п. 25 заплановано забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їхнього статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»²⁹.

Отже, здійснивши систематизацію чинного національного законодавства, варто визначити, що на державному рівні велика увага приділяється такій соціальній групі, як діти. Важливі питання та напрями щодо захисту дітей є пріоритетними в нормативно-правових актах України. Особливо це стосується дітей, які перебувають у контакті із законом. І створюються максимально сприятливі умови для дітей із метою забезпечення прав і законних інтересів громадян.

3. «Кімната, дружня до опитування дітей» як засіб забезпечення законодавства щодо захисту прав дитини під час допиту

З огляду на це, якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або є такою, яка підозрюється в скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася в контакті із законом – то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит тільки в «Зеленій кімнаті».

Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам і психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке допомагає коректно вести відеозапис допиту та надалі використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів.

Важливо, щоб допит потерпілих дітей відбувався у спеціально призначених приміщеннях для роботи з неповнолітніми учасниками кримінального провадження (так званих зелених кімнатах). Проте незалежно від наявності чи відсутності такого приміщення є низка загальних (мінімальних) вимог до кімнати, де проводиться допит: вона має відповідати потребі дитини почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час процесуальної дії³⁰.

²⁹ Про затвердження плану заходів із реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2021).

³⁰ Мозгова Вікторія Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С.45-56.

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила в конфлікт із законом чи перебуває в контакті із законом³¹.

Авторський колектив Н. Бочкор, О. Даценко, К. Левченко, Т. Семикоп визначають, що основними завданнями «зелених кімнат» є³²:

а) збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, у яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;

б) робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;

в) поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;

г) блокування гострих стресових реакцій у дитини;

г) запобігання психоемоційному навантаженню в дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій і психофізичних навантажень;

д) усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;

е) короткотермінова чи довготермінова психокорекція;

е) психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;

ж) психологічні консультації з рекорегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;

з) запобігання, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;

и) допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації.

Наприклад, колектив науковців Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман³³ визначають, що організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових і психологічних особливостей. «Зелена кімната» допомагає дітям відчутти домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими. Система роботи в «зелених кімнатах»

³¹ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

³² Бочкор Н.П., Даценко О.В., Левченко К.Б. та ін. Зелені кімнати: рекомендації до обладнання. К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с. ISBN 978-966-2157-7

³³ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, які перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакт з законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі, порівняно з дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях. Врахування потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу та врахування потреб та інтересів кожної дитини. Робота щодо створення «зелених кімнат» сприятиме також підвищенню професійного рівня фахівців, надасть можливість проводити ефективну комплексну та системну роботу з дітьми, досягати в ній належних результатів.

З огляду на це науковиця В. Мозгова зауважує, що відповідно до кримінального процесуального законодавства України до участі у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства над дітьми має залучатися психолог (педагог не володіє достатніми для такої участі знаннями). Тому необхідно зазначити про окремі аспекти взаємодії особи, яка проводить допит потерпілої дитини, і психолога³⁴.

Ми згодні з науковицею І. Мальованою, що допит у «зеленій кімнаті» дає можливість опитати дитину мінімального віку. Науковець зазначає, що, спостерігаючи за тим, як дитина грає з іграшками, можна зробити висновок, що, наприклад, дитина зазнала сексуального насильства, адже дитина за допомогою іграшок може імітувати статевий акт не розуміючи через свій вік і розвиток, що це таке, а просто відтворює те, що вона систематично бачила. Для дитини такий допит є найменш травматичним, оскільки він відбувається у комфортній та дружній атмосфері, оточення не нагадує про пережиті негативні відчуття. Дитина повністю зосереджена на допиті, навіть якщо сам допит є грою (у випадку допиту досить маленьких дітей)³⁵.

Справи за участю дітей повинні розглядатися в умовах, які не залякують та є чуйними до дитини. Тому в Одеському державному університеті внутрішніх справ створили навчальний полігон подвійного призначення «Кімната, дружба до опитування дітей» і «Впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів.

³⁴ Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 45–56.

³⁵ Мальована Т. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.

Під час її створення враховано рекомендації криміналістів і психологів і усунуті всі хиби попередніх проєктів і надбань.

Кімната обладнана зручними та адаптованими під зріст дитини меблями, необхідною відео– та аудіозаписувальною апаратурою, а також методичними матеріалами для роботи з дітьми, усе відповідно до вимог міжнародних стандартів. «Кімната, дружня до опитування дітей» складається із двох суміжних кімнат: перша – терапевтичний зал, у якому є спеціаліст, який безпосередньо працює з дитиною (поліціант, психолог, фахівець із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо) та друга – кімната для спостереження, тобто робоче приміщення для поліціантів і залучених спеціалістів, у якому відбувається спостереження за поведінкою та реакціями дитини. Тому кімната є максимально комфортною як для дитини, так і для людей, які спостерігають.

Зокрема, з метою функціонування та використання «Кімнати, дружньої до опитування дітей», що забезпечить соціальний та правовий захист дітей, виявлення та документування злочинної діяльності, спрямованої на дітей чи за участю дітей, укладено Меморандум про співпрацю між Одеським державним університетом внутрішніх справ та Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України.

ВИСНОВКИ

Питання щодо забезпечення захисту прав дитини завжди є пріоритетними для нашої держави. На науковому рівні є велика кількість надбань у цій сфері, проте залишається полеміка щодо доцільності проводити опитування або допиту дитини, а також важливості місця його проведення.

Тому ми розглянути сучасний стан міжнародного законодавства у сфері забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, систематизували та уніфікували чинні національні нормативно-правові акти у сфері захисту дітей та забезпечення належної допомоги під час опитування дитини, яка опинилася в контактi із законом.

З метою якісної підготовки висококваліфікованих і компетентних фахівців для підрозділів Національної поліції України в «Кімнати, дружній до опитування дітей» Одеського державного університету внутрішніх справ проводяться практичні бінарні заняття з теперішніми практичними працівниками, які надають свій досвід і знання, чим підвищується практичний складник у навчанні курсантів. Під час заняття курсанти отримують знання та навички й відповідні ключові компетентності щодо специфіки, тактики проведення допиту дитини, яка є потерпілою або свідком вчинення сексуального насильства.

Отже, одним із пріоритетних напрямів забезпечення комунікативної компетентності слідчого є необхідність застосування можливостей «Кімнати, дружньої до опитування дітей» із метою реалізації прав дітей та якісного й ефективного проведення допиту.

Отже, «Кімната, дружня до опитування дітей» Одеського державного університету внутрішніх справ претендує на звання найкращого проєкту, який має великі перспективи щодо потреби її застосування під час проведення слідчих дій і практичних занять під час проведення навчальних дисциплін.

АНОТАЦІЯ

Автори зосереджують увагу на систематизації міжнародного та національного законодавства у сфері захисту дітей. Актуальним постає питання щодо захисту дітей, які опинилися в контактi із законом або стали жертвою чи свідком правопорушення. У таких умовах важливим є вміння слідчим ухвалити правильне рішення щодо доцільності та необхідності проведення допиту у спеціальних умовах, які сприяють встановленню психологічного контакту з дітьми – із використанням «Зелених кімнат». Тому в Одеському державному університеті внутрішніх справ створили навчальний полігон подвійного призначення «Кімната, дружня до опитування дітей» і «Впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів. Під час її створення враховано рекомендації криміналістів і психологів й усунуто всі хиби попередніх проєктів і надбань. Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам і психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке допомагає коректно вести відеозапис допиту та надалі використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Наголошується на тому, що одним із пріоритетних напрямів забезпечення комунікативної компетентності слідчого є необхідність застосування можливостей «Кімнати, дружньої до опитування дітей» із метою реалізації прав дітей та якісного й ефективного проведення допиту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.10.2020).

2. Конвенція про права дитини : Конвенція, Міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. № 995_160. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 06.10.2020).

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція від 25 жовтня 2007 р. № 994-927. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_927 (дата звернення: 13.11.2020).

4. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.01.2021).

5. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/st.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/sp:head> (дата звернення: 26.01.2021).

7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 26.01.2021).

8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/card2#Card> (дата звернення: 26.01.2021).

9. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2021).

10. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 26.01.2021).

11. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС від 19 грудня 2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0686-18> (дата звернення: 26.01.2021).

12. Бочкор Н.П., Даценко О.В., Левченко К.Б. та ін. Зелені кімнати: рекомендації до обладнання. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с. ISBN 978-966-2157-7.

13. Давидова О.В. Використання спеціальних психологічних знань щодо дітей як учасників досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2020. № 3. С. 79–82.

14. Казміренко В.О. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. Київ, 2017. № 1. С. 78–90.

15. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.

16. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

17. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 45–56.

Information about the authors:

Pasko O. M.,

ORCID ID: 0000-0001-9555-1101

Ph. D. in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Criminology and Psychology Department

Odesa State University of Internal Affairs

1, Uspenska str., Odesa, 65014, Ukraine

Horoshko V. V.,

ORCID ID: 0000-0003-1141-1975

Ph. D. in Law,

Head of the Department of Forensic Science and Psychology

Odesa State University of Internal Affairs

1, Uspenska str., Odesa, 65014, Ukraine